

BİLİM ve ÖĞRETİM DİLİ OLARAK TÜRKÇE

H. İbrahim Haksever*

Geçmiş çok eskilere dayanan Türk dili, uzun hayatı boyunca, dünyada medeniyetler kurmuş ve yaşatmış olan Türk milleti tarafından geniş coğrafya parçalarında konuşulmuş, asırlarca bir maden gibi işlene işlene duygu ve fikirlerin ifade vasıtası olmuştur. Dilimiz tarihe ilim ve kültür dili olarak geçerken, fikrî ve edebî mahsullerini de sunmuştur.

Türkçeyi ilim ve öğretim dili olarak ele alacağımız bu yazıda amacımız, dilimizin tarih boyu bu alandaki fonksiyonunun ne olduğunu açıklamak, günümüzdeki durumunu tesbit etmektir. Bu tesbiti yaparken, bilim ve öğretim yönünü birlikte ele alacağız. Tarihî gelişmelere göre, bunları ayrı ayrı ele almak mümkün ise de ortak yönleri çok olduğundan bilim, öğretim hatta kültür bakımından toplu olarak verilmesi daha faydalı olur kanaatindeyim.

Bilindiği gibi, Türk dilinin tarihi çok daha eskilere gitmekle beraber, ele geçen ilk yazılı vesikalar 6. yüzyıla aittir.¹ 7. yüzyıla baktığımızda karşımıza, tarihî vesika olarak Orhun Kitabeleri çıkar. Bu metinlerde öğretimle ilgili doğrudan bir bilgi bulamıyoruz. Göktürklerde eğitim, töre yoluyla veriliyordu. İşlek bir dile sahip olmaları, yazılı eser bırakmış olmaları, Göktürklerin yazı ve dil konusunda plânlı bir eğitim-öğretim faaliyetlerinin olduğunu düşündürüyor.² Nitekim, A. Bican Ercilasun, Kök Tigin Yazıtı (Güney 13)'nda geçen bir bölümünden³ "Demek ki Bilge

* Yrd.Doç.Dr. Afyon Kocatepe Üniversitesi Uşak Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Tezcan, Semih. En Eski Türk Dili ve Yazını. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s.274

² Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yayını, 1989 s.11

³ KT.G.13: Taş tokıtdım, köñülteki sabımın urturtum... On Ok oğlınā tatmā tegi bunı körü bilñ. Beñgü taş tokıtdım. Yaguk el erser, ança takı erig yirte irser, ança erig yirte beñgü taş tokıtdım, bititdim. Anı körüp ança bilñ "Taş

Kagan da yazdırdıklarının hem sonsuza kadar kalmasını istiyor, hem de herkesin onları görüp okumasını istiyor. Bunun için de taşları en rahat ulaşılabilecek bir yere diktiriyor”, kanaatine varmıştır.⁴ Özellikle, Osman Fikri Sertkaya, Göktürk yazısının bir alfabe sistemi içinde öğretilmekte olduğunu, ele geçen yazılı metinlerle ispat etmiştir.⁵

Uygurlara gelince, onlar töre bilgisini çok aştılar. Kendi alfabeleri ile kütüphaneler dolusu edebiyat, sanat, din konularında kitaplar yazdılar. Baskı tekniğini bularak kitaplar bastılar. Okuryazarlık ve bilgi düzeyi çok yüksekti.⁶ Hatta kendi dillerine pek çok kitap tercüme ettiler. Bu devirde yazılan *Irk Bitig* adlı kitapta, bu eserin iki öğrenci için yazıldığı kaydı bulunmaktadır.⁷ Bundan, Uygurlarda da öğretim faaliyetinin varlığı anlaşılmaktadır.

Türklerde ilme değer verilmesi çok eskidir. Türkçenin en eski şiirleri arasında bilgiye değer veren dörtlükler vardır.⁸ Fuat Köprülü, Türklerin Müslüman olmadan önceki dönemlerinde, edebî eserlerinde bir öğretici amaç bulunduğunu, bunların insanlara yol gösterebilecek ahlâkî parçalar olduğunu yazar.⁹

Bunlardan anlıyoruz ki Türk dili, Müslümanlıktan önce öğretimde büyük bir fonksiyona sahipti. Bol miktarda ilmî eserlerini vermişti.

Türkler, 10. yüzyıldan itibaren millet olarak İslâmiyeti kabul edince, dillerinde bir takım değişiklikler görülmeye başlandı. Eski Türkçe döneminde millî dilin gördüğü itibar, daha sonraki Müslüman Türk devletlerinde zayıfladı. Dolayısıyla bilim ve öğretim dilinden de az çok uzaklaşmış oldu. İslâmiyetten sonra Türkçe, Kur'an lisanı olan Arapçanın

yontturdum, gönüldeki sözümü yazdırdım. On Ok oğluna ve yabancılara kadarbuna bakarak bilin. Bengü (ebedi) taş yontturdum. Ne kadar yakın ve erişilmesi mümkün olabilirse o kadar erişilir bir yerde bengü taş yontturdum, yazdırdım. Ona bakıp ona göre bilin.”

⁴ Ercilasun, A.B. Türk halklarının kol yazmalarından karşılıklı olarak faydalanış. *Türk Dili Dergisi*, 556, 1998, s. 276.

⁵ Sertkaya, O.F. Kâğıda Yazılı Göktürk Metinleri ve Kâğıda Yazılı Göktürk Alfabeleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1990*. S.167-181.

⁶ Yahya Akyüz, a.g.e. s.15

⁷ Orkun, H. Namık. *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987, C.2, s.263

⁸ Arat, R.Rahmetî. *Eski Türk Şiiri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını, 1965, s.259

⁹ Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi*, 3. Baskı, İstanbul 1981, s.151

ve edebî dil olarak Farsçanın fazlasıyla tesirine girdi. Millî dilin ifade edemediği kavramlar, ister istemez Arapça ve Farsçadan alındı. Bilhassa medreseler kurulduktan sora, din dili olan Arapça ile edebiyat dili olan Farsçanın nüfuzu giderek çoğaldı.¹⁰ Konumuz, bu nüfuzun bilim ve öğretim üzerindeki etkileri olduğu için, dilimizin bütün Türk devletlerindeki durumu üzerinde durmuyoruz. Sadece şunu belirtelim ki, Türkçe, doğudaki Türk devletlerinin resmî dili idi. Batıdaki Türk devletlerinde, meselâ Selçuklularda durum farklı olmuştur.

11. yüzyılda Anadolu'yu yurt edinen Oğuz Türkleri, burada yerli bir devlet kurdukları zaman, karşılarında bir medeniyet ve kültür dili olarak Arapça ve Farsçayı buldular. O yüzyıllarda Arapça, din ve ilim dili olarak çok gelişmiş ve yayılmıştı. Farsça ise yeni bir edebî yazı dili olarak kullanılıyordu. Türkler bu yeni coğrafyalarında yazı dili olarak Arapça ve Farsçayı öğrenmeye koyuldular. Elimizde yazılı eser de olmadığından, Oğuz lehçesinin, Anadolu'da en az iki asır yazı dili olma imkânını bulamadığı düşünülmektedir. Artık bundan böyle, aydınlar için ilmin dili Arapça, edebiyatın dili Farsçaydı. Beylikler dönemine kadar Selçuklularda resmî dil Türkçe olmamıştır.¹¹ Daha sonra Türkçe, Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından resmî dil olarak ilan edilmiş ve bu Osmanlılarda da devam etmiştir. Bilim ve öğretimde ağırlık Arapçadan yana olmuştur.

Plânlı örgün bir öğretim kuruluşu olarak ilk defa Selçukluların kurduğu medreselerde öğretim dili daima Arapça olmuştur. Daha sonra Osmanlılar döneminde ilk defa İznik ve Bursa'da kurulan medreselerde de Arapça tercih edilmiştir.¹² Selçuklularda saray dili Fasça olmuş, Osmanlılarda ise buna itibar edilmemiştir. Resmî yazışmalar dışında, her iki dönemde de padişahların dili, halk dili olmuştur.

Arapça Kur'an dili olması sebebiyle medreselerde ağırlıklı olarak okutulmuştur. İlim dili ve medreselerde okutulan ders kitapları genellikle Arapça idi. Fakat, Türk gençlerine öğretim yapan hocalar onlara Türçe hitap ediyor, açıklamaları Türkçe yapıyorlardı.¹³ Osmanlılarda Fatih'ten önce fen ilimlerinde yazılan hemen bütün kitaplar Arapça yazılmış, bunlardan kimisi

¹⁰ Köprülü, Fuat a.g.e. s.151

¹¹ Köprülü, Fuat a.g.e. s.190

¹² Karal, Enver Ziya. Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1978, s.95

¹³ Akyüz, Yahya a.g.e. s.55

Türkçeye de çevirilmiştir.¹⁴ Arapça yazmak o kadar yaygın bir halde idi ki, arada bir Türkçe yazan olursa o da özür beyan ediyordu.¹⁵ Bilhassa fen sahalarındaki kitapların Arapça yazılmış olmasına rağmen, Türkçe tamamen ihmal edilmiş de değildi. Asırlar boyu Türkçe ile güzide eserlerin yazıldığını biliyoruz. Edebiyatçılar arasında, Türkçeye rağbetin azlığından yakılarak bu dille eser verenleri edebiyat tarihi kitapları kaydeder. Hatta bazı devlet idarecileri, ediplerden, sade bir Türkçe ile telif veya tercüme kitap yazmalarını istemişlerdir.

Tabii, asırlar boyu Türk dili ile yazılan kitapların nitelikleri de aynı değildir. Çok sade bir Türkçe ile yazanlar olduğu gibi, ağır Osmanlıca ile yazanlar da olmuştur. 15.yüzyıla kadar Osmanlılarda vücuda getirilen eserler genellikle sade bir dille yazılmıştır. Manzum veya mensur, ilmi edebî sahalarda yazılan bu dönem eserlerinde, Arapça-Farsça henüz fazla hakim değildi. Halkın anlayabileceği kolay bir Türkçe görülüyordu. Daha sonraki yüzyıllarda bu sadelik azalmış, belirli zümrelere hitap eden eserler yazılmıştır. Fakat bu arada, didaktik mahiyette, halkın okuyup yararlanması için, çeşitli konularda yazılmış sade eserleri de görebiliyoruz.

O dönemden kalma bazı Arapça kitapların kenarlarında Türkçe şerhlerin yer alması, o dönem medreselerinde kısmen de olsa Türkçenin kullanıldığını gösterir.¹⁶

Osmanlılarda, medreselerdeki öğretim dili Arapça iken, Enderun'da Türkçe idi. Ayrıca Acemi Oğlanlar Okulu, Mehterhane ile Tersanelerde de öğretim dili Türkçe idi.¹⁷ Sıbyan mekteplerinde öğretim tümüyle Arapça olmayıp, az da olsa, Türkçeye yer veriliyordu.¹⁸

Türk dilinin öğretim ve bilim alanında bu kadar ihmal edilmişliği ta 19. yüzyıla kadar gelir. Gerek Kur'ân-ı Kerim dili olmasından dolayı ilmi eserlerin Arapça yazılması ve Türkçenin hafife alınması, gerekse Türkçe yazılan pek çok konuda eserlerin dilinin ağır Osmanlıca oluşu, yazı dilinde Türkçe unsurların zenginleşmesini engellemiştir. Bugünkü halledilmemiş ihtilafli dil meselelerimiz, o dönemlerde Türkçenin ihmal edilmişliğinden

¹⁴ Adıvar, A.Adnan. *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul: Remzi Kitabevi 1982 4. Baskı, s. 26-27

¹⁵ Adıvar, A.Adnan. a.g.e. s. 24

¹⁶ Akyüz, Yahya. a.g.e. s.55

¹⁷ Karal, E. Ziya. *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*, a.g.e. s.

¹⁸ Akyüz, Yahya. a.g.e. s.96

kaynaklanır. Tanzimattan evvel doğu dünyasında Türk dili, münferit ve yarım teşebbüsler hariç, gramer bakımından ciddi bir inceleme konusu olmamış, bir Türk filolojisi teşekkül etmemiştir.¹⁹

Tanzimat'ta medreseden başka mekteplerin açılmasıyla, Türk dili itibar kazanmış ve öğretimde yerini almıştır.²⁰ Geçekten de biz, Tanzimat ile Türk dilinin öğretim ve bilim dili olma yolunda büyük mesafeler almaya başladığını görürüz. Askerlik, tıp ve mühendislik tahsili veren okullarda Türkçe ile öğretim yapılmaya başlanması, daha sonra bunun orta dereceli okullarda da uygulanması, bazı fen kitaplarının Türkçe yazılması, dilin sadeleşmeye başlaması bu konuda görülen ilk olumlu gelişmeler olmuştur. Bu arada terimler konusunda sıkıntı çekilmiş; fennî eserlerin Türkçe okutulmaya başlanması, ilmî kavramları karşılayacak kelimelerin Türkçede pek fazla olmayışı, ilgilileri Arapça ve Fransızcadan terim almaya yöneltmiş ve bunlar bir yekün teşkil etmiştir.²¹

Türkçenin ilim dili haline getirilmesi bahsinde Tanzimat öncesi ve Tanzimat dönemi padişahlarının da himmetleri olmuştur.²² Bu konuda medreselilerin muhalefetiyle karşılaşılışsa da Tanzimat aydınları bu zorluğu aşabilmişlerdir. Onların Türk dili ile ilgili gayretleri biraz sınırlı kalmışsa da, yaptıkları işler Türkçeye itibar kazandırdığı için kayda değerdir. Tanzimatçılar yazı dilindeki lüzumsuz kelime kalabalığını attılar. Batı dillerinden gelen kavramları karşılayacak kelimeler türettiler. Konuşma dili ile yazı dilini birbirine yaklaştırmaya çalıştılar. Yetersiz de olsa, gramer çalışmalarını bu devrede görüyoruz. Bütün bunlardan sonra Türk dili bir iyileşme sürecine girmiş oldu.

Daha sonra Tanzimatçıların yapamadığını yaparak dilde şuurlu bir millîleşme hareketini yapanlar Türkçüler olmuştur. Onlar dil sahasında kısa zamanda büyük neticeler aldılar. Türkçede en fazla göze batan Arapça-Farsça kelime teşkil sistemi ve terkipler bir hamlede atılmış, dilimiz ağır bir yükten kurtulmuştur. Yazı dilini konuşma diline yaklaştırma işi de çok iyi neticeler verdi. Az zamanda dilimizin rengi ve âhengi değişti.²³

¹⁹ Banguoğlu, Tahsin. *Dil Bahisleri*, s.36

²⁰ Ergin, O.Nuri. *Türkiye Maarif Tarihi*, C.5, s.1745

²¹ Ergin, O.Nuri. a.g.e. s.1746

²² Karal, E. Ziya. *Osmanlı Tarihinde Türk Dili Sorunu*, a.g.e. s.51-52

²³ Banguoğlu, Tahsin. a.g.e. s.90

Cumhuriyete gelindiğinde ise, daha köklü değişiklikler görüyoruz. Bilim ve öğretim dili olarak Türkçenin kendini bulduğu bu devrede Osmanlıcanın özellikleri tamamen kaybolmuştur. Terkipler atılmış, dil sadeleştirilip halkın anladığı bir duruma getirilmiş, konuşma dili ile yazı dili arasındaki mesafe azaltılmıştır. Türk dilinin zengin bir varlık hazinesi olduğunu ortaya çıkaracak geniş çalışmalar başlatılmıştır. Türkçe, Cumhuriyet döneminde kazandığı bu hızla yoluna devam etmektedir.

Türkçenin bilim ve öğretim sahasında geçirdiği safhalara bu şekilde ana hatlarıyla değindikten sonra, dilimizin bugünkü durumuna göz atmak istiyoruz. Acaba günümüzde Türkçenin bilim ve öğretimdeki rolü nedir?

Yukarda kısaca temas ettiğimiz üzere, Türkçenin halledilmemiş bir takım meseleleri hâlâ vardır. Bunların varlığı da, geçmişte Türk dilinin ilmî olarak öğretim konusu yapılmaması, âlimlerimizin, yazacakları eseri Türkçe yazmak istememeleri sebebiyledir. Bugün artık o problemler bertaraf edildiği için, şimdi yapıp yapılamayanlara bakmak lâzımdır.

Cumhuriyetten beri Türkçe, her yönüyle ele alındığı halde bugün gramer konusu hâlâ halledilebilmiş değildir. Bu mevzuda yapılan çalışmalar az olmadığı halde, dilimizin işleyişini her bakımdan kavrayıp ifade edebilecek mükemmel bir gramer kitabı henüz yoktur. Bir dilin gramer kitabı nihai şeklini almamışsa, buna bağlı olarak söylenebilecek pek çok şey eksik kalır.

Günümüzde fen ve teknik hızla ilerlemektedir. İlim sahasında ileri gitmiş devletlerle yarış edebilmemiz için kavram ve terim hazinemizin zengin olması lâzımdır. Türkçenin bu hususta da eksigi vardır. Tanzimata kadar terimler (istilâh) Arapça ve Farsçadan alınırken daha sonra Batı dillerinden alınmaya başlandı. Halbuki Türkçenin yapısı, bir çok yeni kavram ve terimleri karşılayacak zenginliktedir. Bu da uzun yıllar ihmal edilmiştir. Yani bu konuda ifrattan tefrite düşülmüştür. Hâlâ, çeşitli ilim kollarında çok farklı manaları karşılayacak Türkçe terimlere muhtacız. Bu eksiklik de giderilmelidir.

Günümüz Türkçesinin imlâsı da halledilmemiş meseleler arasındadır. Yakın geçmişimizde, bu hususta farklı karar ve uygulamalar görülmüştür. Şu anda bile imlâmız, bu konularda verilecek doğru ve son kararları beklemektedir.

Bir de, geçmişte bizi çok meşgul etmiş olan dilin sadeleşme meselesi var. Belli dönemlerde şart ve gerekli olan sadeleşmenin,

günümüzde nereye kadar varacağı belli değildir. Sık sık değişkenlik gösteren kelimelerle yapılacak çalışmalar acaba ilmin gelişmesine ne kadar katkıda bulunabilir?

Aklımıza gelen bütün bu olumsuz durumlara rağmen Türkçe şu anda bir ilim dili midir? Buna çekinmeden evet diyebiliriz. Dilimizin her şeyden önce geçirdiği tarihî tecrübeleri var. Şöyle düşünmek mümkün: Türkçe, yüzyıllar boyu gelişimini engelleyen yabancı unsurlardan kurtulmuş, süzüle süzüle işe yarar kısımları kalmıştır. Tabii asırlarca edebiyatına, ilmine, kültürüne mal ettiği halkın malı olmuş, âdeta “mamül” hale gelmiş malzemeleri hesaba katmak şartıyla. Terim konusunda da alacağımız daha bir hayli mesafe olmasına rağmen şu andaki durumumuz, bizi ilim yarışından geri bırakacak kadar kötü değildir. Bütün mesele, bizim, dilimize sahip çıkmamız, onu ilim ve öğretim sahasında en güzel şekilde kullanmamızdır.

Türkçe bu yönde ihmale uğramaktadır. Günümüzde eğitim-öğretim Türkçe yapılmasına rağmen, en verimli bir seviyeye çıkamamıştır. Öğretimin alt ve orta basamağında verilemeyen Türkçe eğitimi, en üst basamakta tamamlanmaya çalışılmaktadır. Dilimizin kıvraklığı, işlekliliği, kelime hazinesi en iyi bir şekilde kullanılmadığı için, onu hakkıyla tanıyamıyoruz. Türkçenin mükemmel ifade kabiliyetinin bilinip kullanılabilmesi için ona sevgi ve itina ile yaklaşmamız, onun kurallarına riâyet etmemiz şarttır. Bu konuda maalesef geniş bir duyarsızlık görülmektedir. Basın-yayın organlarında görülen büyük Türkçe hataları, öğretimde verilen bir çok doğru bilgiyi geçersiz kılmaktadır. Her şeyden önce bu hataların, yazılı ve sözlü basında asla yapılmaması gerekir. Bu konuda hassas olan kalem sahiplerinin, zaman zaman şikâyet ve tespitlerini de okuyoruz.

Öğretimde Türkçe için bir olumsuzluk da yabancı dille öğretim rağbet kazanırken Türkçenin itibarına gölge düşürülmesidir. Bu hususun fayda ve zararlarını tartışmanın yeri burası değilse de, Türkçenin öğretimine zarar verecek her gelişmenin ihtiyatla karşılanması gerektiğini belirtmeliyiz.

Bilimin yolu, kullanılan kelimelerden geçtiğine göre, halen, çok mükemmel sözlüklere ihtiyacımız olduğu açıktır. Aradığımız her kelime hakkında bizi bir çok yönden bilgili kılacak sözlükler, ilim yapmak için şarttır. Alışıl gelmiş kısır sözlükler ilme fazla bir katkı sağlayamamaktadır.

Görülüyor ki Türkçeyi bir ilim dili olarak yaşatmanın yolu, iyi bir eğitim-öğretimden geçtiği kadar, bundan daha önce, gramerinin her

bakımdan mükemmel, sözlüklerinin doyurucu, imlâsının doğru ve son şeklini almış olmasından geçmektedir. Bütün bunlardan daha önemli konu, Türkçeyi değerli bir varlığımız olarak bilmek, onu korumanın millî bir borç olduğunun şuuruna varmak, milletimizi yaşatacak unsurlar arasında onun da var olduğunu kavramaktır.

Bizim belki de pek farkında olmadığımız dilimizin mükemmelliği hakkında bir yabancının sesine kulak verelim. Max Müller şöyle der:

“Türkçenin bir gramer kitabını okumak, bu dili öğrenmek niyetinde olmayanlar için bile bir zevktir. Türü gramer kurallarının belirlenmesindeki ustalık, isim ve fiil çekimlerindeki düzenlilik, bütün dil yapısındaki saydamlık ve kolayca anlaşılabilme vasfı, insan zekasının dil aracı ile beliren üstün gücünü kavrayabilenlerde hayranlık uyandırır... Türk dilindeki duygu ve düşüncenin en ince ayrıntılarını belirtebilme ve ses ve şekil öğelerini baştan sona değin düzenli ve uyumlu olan bir sisteme göre birbirleriyle bağdaştırıp bir araya getirme gücü, insan zekasının dilde gerçekleşmiş bir başarısı olarak belirir...”²⁴

²⁴ Sayılı, Aydın. Bilim ve Öğretim Dili Olarak Türkçe. *Bilim Kültür ve Öğretim Dili Olarak Türkçe*, s.387